

Втората книга като начало

Иван Станков

Михаил Неделчев е автор на повече от двайсет литературоведски книги. Но две от най-ценните му монографии стоят неиздадени от години и навярно никога няма да видят бял свят самостоятелно. Тези монографии са бележките към съчиненията на Пею Яворов и Асен Разцветников. Макар да са „придружаваща литература“, аз мисля, че те са възлови за израстването на Михаил Неделчев до категоричната висота, на която си намира днес.

Книгата, с която започва литературното му ускорение, е „Критически страници“ от 1978 г. Със своите 250 страници тя надхвърля приличията на традиционния обем на дебютите от онова време. Стои неприлично и някак невъзпитано с дебелината и синия си цвят. Като някакво своеволие на издателство „Народна младеж“.

Ако отворите книгата на случайна страница, веднага ще усетите, че имате работа с пишещ човек, който знае много. Прекалено много за начинаещ. От заглавията на отделните ѝ части става ясно, че авторът е литератор, занимаващ се предимно с оперативна критика, защото там са озвучени книгите на стотина съвременни автори. Има обаче в началото и няколко статии за мъртви автори на живи книги – Ив. Вазов, Ст. Михайловски, Ас. Разцветников, Н. Вапцаров. Посветените на тях страници демонстрират висока литературноисторическа подготовка.

„Социални стилове, критически сюжети“ излиза през втората половина на осемдесетте. Заглавието е странно за онези години. Изданието този път е елегантно, изискано, на „Български писател“, с твърди корици и хубав печат. Тук отново ще видите и Вазов, и Михайловски, и Йовков, и Разцветников, и Вапцаров. Но сега те са съвсем други – нищо, че са същите.

И това е, защото друга е самата книга, съвсем различна от „Критически страници“. Книга мислена. Дори промислена. Като се казваше навремето – концептуална. Все едно е писана след дълъг литературен път. Зряла работа.

В деветгодишното мълчание между „Критически страници“ и „Социални стилове, критически сюжети“ Михаил Неделчев е направил голям скок. Скок в друга равнина, перпендикулярна спрямо предишната.

Разликата между първата и втората книга е много по-голяма от тази между втората и двайсет и втората. Макар да се „връща“ към автори и теми, маркирани в началните глави на „Критически страници“, книгата „Социални стилове, критически сюжети“ стои като начало. Като начало, което на всяка следваща витка от спиралата ще се появява отново и отново. Всички по-късни книги на автора по някакъв начин ще се връщат към „Социални стилове, критически сюжети“.

Книгата звучи и като манифест. Сякаш се прогласява някаква нова литературно-историческа вяра и трябва да се чуят задължително и теоретическите ѝ основания, и методологическите решетки, и инструментариума за четене, и литературната идеология. Книгата ви дава да разберете, че тази вяра не е умозрително постижение, а жива практика, в която стълпотворението от книги, автори и периодика са послушна глина в ръцете на майстора.

Идеята на тази статия е, че ако Михаил Неделчев не беше седнал да мисли книгата си „Социални стилове, критически сюжети“, той никога нямаше да опише по-късно как именно работи литературната история.

На първо място в „Социални стилове, критически сюжети“ се установява малък теоретически речник, който впоследствие се утвърждава като личен речник на Михаил Неделчев, чрез който литературната материя, книгите и творбите да бъдат четени като литературни факти от големи Сюжети. Като факти от сюжетите на литературната история. Малко, бих казал твърде малко са по-късните текстове на Михаил Неделчев, които остават в жанра на интерпретация на затворен текст. Той винаги е изкушен да гледа отвън – от двора, от улицата и дори от върха на планината. Като че ли къщата отвътре не му е толкова интересна.

Това последното е само привидно. По необходимост при работата си върху различните публикации на десетки и стотици творби на Яворов и Разцветников, с техните разночетения, промени в заглавия, посвещения, разменени строфи, поправки, отпадания и добавяния в различните издания, Михаил Неделчев минава през това задължително мравешко стъпало на усвояване на конкретните художествени творби. При такова изобилие от отработена информация е логично на определен етап да му стане тясно в едно стихотворение, един разказ или една книга. И изследователят, натоварен с конкретното знание, започва да се заглежда много повече във връзките между творби, книги и автори, в невидимите коридори, които ги свързват през години и десетилетия и осигуряват органично единство на националния литературен процес. Комбинациите са ослепителни. Чрез новите си валентни връзки творбите, книгите и авторите се раздвижват. И ненадейните и неочаквани връзки между се превръщат в сюжети, в литературно-критически разкази. И както във

всяка национална литература – не можеш да прочетеш тези разкази, преди да ги напишеш. А преди да ги напишеш, трябва да ги видиш.

В „Социални стилове, критически сюжети“ националният литературен процес става мислим като краен, но безграничен сноп от такива разкази, надхвърлящи отделната творба, отделната книга и отделния

автор. Усукващи се едни около други като вериги на ДНК, едновременните или прескачащи през годините връзки доказват органиката на националната литература, нейната цялостност и непрестанна възпроизводимост. Именно тези ДНК вериги Михаил Неделчев нарича критически сюжети. Чрез тези сюжети работи литературната история, но това ще разберем доста по-късно.

Главните герои на своите критически сюжети Михаил Неделчев нарича *литературни личности*. Не всеки писател може да бъде литературна личност, дори да е оставил в наследство една камара добри книги. За да успее да стане, трябва да владее няколко социални стила, трябва да изпълнява няколко социални роли, както и да владее различните езици: на високото в духа и на ниското в бита, на улицата, на историята. Да се научи да жестикулира в съответствие с естетическия календар на различните десетилетия, да произведе „явление народу“ навреме, като Яворов, а не със закъснение, като Траянов, да внимава да не се сгромоляса от олимпийската стълбичка на литературните личности, като Михайловски, заради едната пенсия или заради едното съперничество с Вазов.

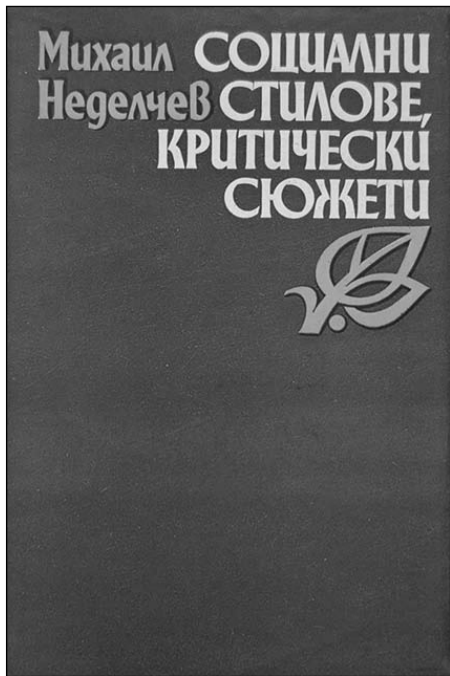
Сюжети могат да правят автори от различни, сходни или противостоящи си естетически течения. Те могат да се строят през години, дори през десетилетия. Такава е последната глава на книгата „Да се завърнеш в бащината къща... (Из живота на един вечен български мотив)“. Тази глава е ескиз по историческа поетика, в която през живота на един мотив се доказва живостта на самата литература – от първите ни възрожденци, до авторите от 80-те години на ХХ век. Един съвършен критически сюжет, който от главата до петите разказва живота त्याло на българската литература.

В „Социални стилове, критически сюжети“ Михаил Неделчев систематизира опозиционните двойки от кодове, чрез които българското литературно съзнание употребява и съхранява своята митология: родно – световно, социално – национално, битово – психологическо, критично – панезирично, пластично – риторично, село – град, селско – градско, съзерцателен – действащ човек.

Книгата, между другото, предлага интересна „периодизация“ на българския литературен двайсети век, в който периодът от началото на века до двайсетте години е доминиран от литературния персонализъм, периодът между двете войни е доминиран от проблематиката за стила, а след 39-а от социалната проблематика.

Много от високо е видяна мистификацията „На острова на блажените“. Без почти да разтваря страниците на конкретни текстове на авторската антология, линиите на критическото сюжетизиране оформят една дебело подчертана характеристика: „Пресъздадена е наистина пъстра картина на цялостен литературен живот – с взаимоотношенията на писатели, издатели и читатели, с героичното или коично социално битие на творби, писателски личности. Един толкова богата художествен модел на литературна култура – подч. М.Н.). Един образ на условен национален исторически живот, видян през литература“. Ето защо твърдя, че Михаил Неделчев е архитект на невероятни литературни конструкции както вътре в творчеството на един отделен автор, така и между близки и съвсем отдалечени през времената автори и книги.

В „Социални стилове, критически сюжети“ идват от първата книга и Вазов, и Михайловски, и Разцветников, и Вапцаров. Тук те са доразвити в плана на разгърнатата сюжетика. Новият поет, който се появява като проблем (в първата книга е само споменат два или три пъти), е Пею Яворов. И от тази си поява до днес той стои непоклонимо, но живо в критическата мисъл на изследователя. Вече 40 години Михаил Неделчев пише себе си през Яворов. И това няма да има край.

Втората книга...

от стр. 9

Четири от книгите на критика са специално посветени на Яворов. Присъства поетът и в някои от другите книги на Михаил Неделчев. Но голямата му поява е именно в „Социални стилове, критически сюжети“. Просто с невероятния си творчески и жизнен път, Яворов покрива всички теоретични полета на тази и на следващите книги, вписва се в много диахронични и синхронични литературни сюжети. А и обратното също е вярно. В дългата си работа с Яворовите текстове и Яворовата литературна личност, Михаил Неделчев очертава нови, все по-широки теоретични и литературно-исторически кръгове, в които сюжетизирането става като че ли все по-лесно поради растящата изпълненост на самите кръгове. Въпросът, който аз си задавам пред осемдесетгодишнината на Михаил Неделчев, е следният: ако Яворов е литературна личност с всичките си социални стилове и високи и ниски езици и жестове, ако кръгът „Мисъл“ също е описан като колективна литературна личност, събрала в себе четиримата атласи, то тогава къде е пространствената (обемната) граница на литературния персонализъм?

В „Социални стилове, критически сюжети“ има отделено специално място за един литературен критик, Тончо Жечев, по това време жив и здрав, на върха на силите си. Статията, макар и писана през 1979 г., е включена в книгата. Значи е важна за Михаил Неделчев. Много пъти ще посяга към творчеството на големите критици през годините нашият автор – към д-р Кръстев, Вл. Василев, Боян Пенев, Ив. Мешеков. Но в „Социални стилове, критически сюжети“ само Тончо Жечев има своя самостоятелна част. Според мен изборът се дължи на вътрешно усещане на Михаил Неделчев за близост с идеите и дори с литературно-историческата конструкция на критическата мисъл на Тончо Жечев. Неслучайно всички важни характерни черти на ранната критическа проза на Тончо Жечев са валидни и за книгите на Михаил Неделчев. В подкрепа на тази теза ще завърша с няколко цитата от „Социални стилове, критически сюжети“:

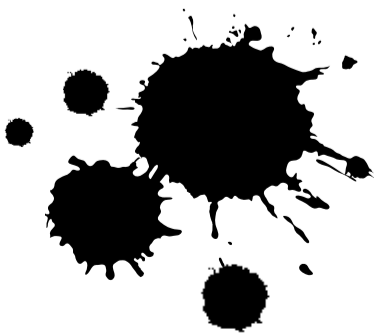
Приближаването до конкретния литературен релеф в нито една работа на критика не води към пълзящ емпиризъм или неисторично затваряне в рамките на една творба...

Той бе сред критиците, които възродиха действително процесуалното виждане на художествената реалност. Сред новите критици той най-последователно свърза литературното ни развитие с живота на националните идеи;

Голяма част от критическите му текстове бяха и фрагменти от историята на нашата интелигенция; Новопоявяващите се литературни факти не го изненадваха и при пределната си неочакваност, защото се свързваха в съзнанието му с промислени исторически редове и естествено ги продължаваха в нови посоки. Още в тази (първа) книга изпъква една особеност в изграждането на статиите, която също ще има свое развитие. Става дума за способността на критика да „сюжетира“ своите критически работи. Но нека бъдем по-конкретни. „Персонажите“ в неговите драматични критически сюжети могат да бъдат двама автори, две стихосбирки, свързани чрез мотиви поредица от стихотворения, но и много често това са различни дялове от творчеството на един писател, стоящи един срещу друг в идейно-художествено противоречие. Книгата му има характер едновременно и на манифестна изява, и на лична програма, и на историческа равностетка.

Това са думи на Михаил Неделчев за Тончо Жечев. Но с такава сила се отнасят за самия него, че реших днес той да ги чуе за себе си и за книгата си „Социални стилове, критически сюжети“, която в моите очи със задна дата стои като начало, като манифест и като лична програма за предстоящо голямо критическо творчество.

Текстът е представен на Юбилейната научна конференция в чест на 80-годишнината на проф. Михаил Неделчев в Нов български университет на 14 юли 2022 г.

14